

Technisch schrijven en taalverzorging

Onder dit subdomein vallen de “technische” aspecten van het schrijven: transcriptie, spelling, en taalverzorging. Transcriptie is het omzetten van klanken in tekens, om woorden en zinnen mee te vormen. Leerlingen oefenen deze vaardigheid in de onderbouw van het basisonderwijs. Ook de ontwikkeling van het handschrift en/of het typen valt onder technisch schrijven. De leerlingen ontwikkelen een goede schrijf/tekstverwerkingshouding, zodat ze sneller kunnen werken en minder moe worden en meer geconcentreerd kunnen werken. Zoals technisch lezen een voorwaarde is voor begrijpend lezen, is transcriptie dat voor het leren stellen.

Taalverzorging vloeit voort uit het onderwijs in transcriptie. Dit heeft meerdere kanten. Het correct schrijven (spelling, grammatica en interpunctie), het indelen van een tekst in alinea’s en het aantrekkelijk vormgeven van een tekst.

Spelling, als onderdeel van taalverzorging, heeft betrekking op het correct spellen van woorden – ook de spelling van werkwoordsvormen valt hieronder. Enerzijds gaat het om het leren van spellingregels, anderzijds gaat het om het ontwikkelen van een geheugen voor woordbeelden. Grammatica heeft betrekking op het vormen van correcte zinnen. Daaraan liggen syntactische regels ten grondslag die vaak in de talige intuïtie van moedertaalgebruikers liggen opgesloten. Dit ligt anders voor leerlingen voor wie het Nederlands tweede taal is – zij beschikken niet over deze ‘native’ intuïtie en kunnen op dit gebied tegen problemen aanlopen. Een voorbeeld: deze leerlingen passen de inversieregel vaak niet toe, bijvoorbeeld als de zin begint met een bepaling: *Gisteren ik ging met mijn zusje naar de markt*. Voor alle leerlingen geldt dat expliciete aandacht voor de regels die aan zinsbouw ten grondslag liggen, relevanter wordt naarmate de zinnen complexer (en meer samengesteld) worden.

Interpunctie is het correct kunnen plaatsen van leestekens zoals punten, komma’s, puntkomma’s, dubbele punten, vraagtekens en uitroepetekens. Een paar voorbeelden van veelvoorkomende fouten bij interpunctie:

Fout	Goed
Hij is een man, die alles kan.	Hij is een man die alles kan.
Hij vroeg of ik mee wilde komen?	Hij vroeg of ik mee wilde komen.
Ik denk dat veel mensen zich in hem vergissen, hij is best een fijn mens.	Ik denk dat veel mensen zich in hem vergissen; hij is best een fijn mens.

De lijn in vogelvlucht

Groep 3-4

De eerste stap naar schrijven is dat kinderen net doen alsof ze aan het schrijven zijn, een niet onbelangrijke stap op weg naar beginnende geletterdheid. Vanaf groep 3 en 4 is er, via de ontwikkeling van de mondelinge vertelvaardigheid, een begin van schrijfvaardigheid: kinderen leren letters, woorden, zinnen en uiteindelijk ook korte, functionele teksten schrijven, zoals lijstjes, briefjes, of korte verhaaltjes, of eenvoudige gerichte opdrachten uitvoeren, zoals een ansichtkaart

schrijven. In deze fase hebben de leerlingen heel veel aandacht nodig voor de transcriptie. Hun hele werkgeheugen is belast met het maken van letters, woorden en zinnen. Ze ontwikkelen hun motoriek en hun fonemisch bewustzijn. Ze leren klanken omzetten in letters. Alle aandacht en concentratie van het werkgeheugen is daarop gericht. De nadruk bij het schrijven ligt op het maken van letters, woorden en zinnen. Door het gezamenlijk bespreken van het schrijfresultaat ontwikkelen de kinderen een basisgevoel voor taalverzorging. Naarmate het transcriptieproces meer is geautomatiseerd, komt er meer ruimte vrij in het werkgeheugen. Dat maakt het begin van het onderwijs in schrijfvaardigheid mogelijk.

Dit heeft ook te maken met het begrip spellingbewustzijn, het vermogen te reflecteren op de eigen vaardigheid in het spellen. Een spellingbewust kind dat een tekst schrijft is zich op allerlei momenten bewust van de spellingregels die het op dat moment zou kunnen toepassen. Spellingbewustzijn is belangrijk voor het bevorderen van de spellingvaardigheid. Leerlingen met een goed ontwikkeld spellingbewustzijn weten bijvoorbeeld wanneer een woord goed gespeld is en weten ook wanneer ze moeten twijfelen over de juiste spelling. Daardoor zijn ze beter in staat te bepalen wanneer ze welke spellingstrategieën moeten gebruiken om fouten te voorkomen of te verbeteren.

Groep 5-6

In groep 5 en 6 is de zinstructuur nog erg simpel, met hooguit voegwoorden als *en*, *toen* en *maar*. Hoofdletters en punten komen soms voor. In deze fase ligt nog steeds veel nadruk op het stimuleren van plezier in schrijven en schrijfmotivatie.

Kenmerkend voor een verhaal een leerling aan het begin van de bovenbouw is 'En toen... en toen... en toen...'

In de middenbouw ontwikkelen de leerlingen hun handschrift en oefenen ze in het opvoeren van het schrijftempo. Ook leren de leerlingen de eerste beginselen van de spelling. En ze ontwikkelen een geheugen voor woordbeelden. De lees- en schrijfhandeling is nog niet volledig geautomatiseerd. Dat maakt dat de leerlingen de spellingsregels die ze hebben geleerd wel kunnen toepassen in oefeningen, maar niet tijdens vrije schrijf oefeningen. In deze fase blijft gezamenlijke reflectie op 'netjes schrijven' belangrijk. Het is in deze fase belangrijk dat de docent de schrijfhouding en de handschriftontwikkeling goed observeert. Als slechte gewoontes eenmaal zijn ingeslepen, zijn ze veel moeilijker te remediëren.

Groep 7-8

Vanaf groep 6 wordt in het basisonderwijs systematisch aandacht besteed aan werkwoordspelling, de spelling van leenwoorden en andere spellingsregels en kwesties. Leerlingen leren hun eigen spelfouten opsporen en herstellen. Dit betekent niet dat de leerlingen correct kunnen spellen. De ontwikkeling van de schrijfvaardigheid en het stellen gaat samen met de ontwikkeling van het brein. Het schrijfproces is een ingewikkelde zaak en de meeste leerlingen kunnen maar op één ding tegelijk letten. Daarom is het van belang leerlingen aan te leren eerst een kladversie te schrijven, deze goed na te kijken en vervolgens een nette versie te schrijven.

De verzorging van schrijfproducten staat niet meer in dienst van het technisch schrijven, maar van de ontwikkeling van goede omgangsvormen: het is prettig voor de lezer. Het observeren van de schrijfhouding blijft belangrijk, ook als leerlingen op de computer werken.

Leerjaar 1 en 2 voortgezet onderwijs

In het basisonderwijs hebben de leerlingen de basisleerstof met betrekking tot spelling, grammatica en interpunctie aangeboden gekregen. Dat betekent niet dat alle leerlingen dit beheersen. 46% van de leerlingen in de basis- en kaderberoepsgerichte leerweg van het vmbo zijn te beschouwen als zwakke spellers. Dat geldt voor 0% van de gymnasiumleerlingen, maar dat wil niet zeggen dat deze leerlingen foutloos spellen. Ook 23% van deze leerlingen maakt nog altijd 10 fouten op 40 woorden (Bonset 2007). Vergeleken bij het gemiddelde van Nederland geldt dat niet als zwak, maar het is nog lang niet goed. De ontwikkeling van de spellingsvaardigheid is een complex proces en het toepassen van de spellingsregels tijdens het schrijven gaat vaak niet goed. Zeker als de leerlingen hun aandacht richten op de inhoud van de tekst. Daarom is de ontwikkeling van een spellingsgeweten en van redactievaardigheid van belang naast het onderhouden van de (toepassing van) kennis over spelling. Onderzoek van Bonset (2007) laat zien dat de werkwoordspelling en interpunctie voor leerlingen een probleem is. Ook komen veel fouten voort uit schrijven zoals je spreekt.

Ook het bewustzijn van een goede schrijfhouding en 'netjes schrijven' moeten worden onderhouden.

Doelen

Het Expertisecentrum Nederlands heeft tussendoelen gevorderde geletterdheid (groep 4-8) ontwikkeld. Het is belangrijk dat kinderen leren om spelling en interpunctie correct te gebruiken, omdat het voorwaarden zijn voor het stellend schrijven. Hoe beter zij kunnen spellen en interpunctie kunnen toepassen, hoe meer tijd en aandacht ze kunnen besteden aan de inhoud en het formuleren van een tekst.

Middenbouw

In groep 4 en 5 ligt het accent bij spelling op het op de juiste manier koppelen van lettertekens (grafemen) aan klanken (fonemen). Kinderen kunnen klankzuivere woorden correct spellen, net als woorden met homofonen (ei-ij, au-ou, g-ch). Ze kunnen eveneens de gelijkvormigheidsregel (hond-honden, kast-kastje) en de analogieregel (hij zoekt, hij vindt) correct toepassen. In de middenbouw leren kinderen hoofdletters, punten, vraag,-, uitroep- en aanhalingstekens juist toe te passen.

Bovenbouw

Aan het eind van groep 8 kunnen de meeste kinderen redelijk spellen. De spelling van werkwoorden neemt het grootste deel van de tijd in beslag, maar ook die krijgen ze onder de knie. Ook de spelling van leenwoorden krijgt veel aandacht. Ook leren kinderen steeds beter reflecteren op wat ze schrijven, en zo hun eigen spelling- en interpunctiefouten zien en verbeteren. Leestekens gaan over algemeen goed, behalve de komma. Dit is ook het moment waarop kinderen leren inzien dat correct schriftelijk taalgebruik belangrijk kan zijn.

Voortgezet onderwijs

Breed geformuleerd is het zo dat de VO-leerling in de eerste twee klassen leert zich te houden aan conventies (spelling, grammaticaal correcte zinnen, woordgebruik) en het belang van die conventies leert zien. Dat houdt in dat de leerling een spellinggeweten (hij wil foutloos spellen) en een spellingbewustzijn (hij kan zijn eigen spelling controleren en verbeteren met behulp van zijn kennis van de spellingregels) ontwikkelt. De leerling is zich ook bewust van het verschil tussen geschreven en gesproken taal en weet wanneer hij schrijftaal moet gebruiken. De leerling weet dat in bepaalde situaties spelfouten in geschreven taal (vooral fouten in de werkwoordspelling) niet worden gewaardeerd. De leerling weet ook hoe hij de spelling van zijn eigen schrijfproducten kan bekijken en controleren. Ook weet de leerling wanneer hij welk leesteken moet aanbrengen.

Didactische richtlijnen

Richtlijn 1: Besteed in het basisonderwijs voldoende tijd aan voortgezet technischschrijven.

Richtlijn 2: Observeer de schrijfhouding en de technische schrijfvaardigheid en remedieer de tekortkomingen daarin.

Richtlijn 3: Stimuleer een goede schrijfhouding achter de computer/laptop/tablet.

Richtlijn 4: Stimuleer de ontwikkeling van een geheugen voor woordbeelden door inprenting.

Het onthouden van hoe woorden geschreven zijn, is een vaardigheid die getraind kan worden. Dat kan bijvoorbeeld door middel van een visueel dictee. Visuele inprenting blijkt een effectief middel te zijn om woordbeelden vast te houden, ook voor leerlingen in hogere leerjaren of in het voortgezet onderwijs. Leerlingen krijgen het woordbeeld zo sneller onder de knie en ze kunnen het beter onthouden. Leerlingen krijgen een woordbeeld door:

- naar een woord te kijken;
- het (voorbeeld)woord te laten verdwijnen en het (dus) uit het hoofd op te schrijven;
- het goed na te kijken (waarbij het woord dus weer zichtbaar is);
- het uit te spreken

Deze werkwijze wordt soms wel borddictee of visueel dictee genoemd. Hij is ook bruikbaar als een van de manieren om aangeboden woordenschat te herhalen.

Let op: Dit is dus iets anders dan overschrijven. Dan kunnen de leerlingen letter voor letter kopiëren en vindt er geen inprenting van het woord als geheel plaats. De leerlingen gebruiken dan hun geheugen niet. Het kan zelfs zijn dat leerlingen fouten maken doordat de opdracht niet uitdagend voor hen is.

Voor meer gevorderde leerlingen kan deze werkwijze worden uitgebreid door zinspatronen, of korte stukjes tekst te laten reproduceren (Dictoglos).

Richtlijn 5: Zorg voor expliciete instructie.

Bij spelling gaat het om het toepassen van een strategie: soms moet er een spellingregel gebruikt worden, soms moet er een woordbeeld onthouden worden en soms denk je aan een woord dat erop lijkt en waarvan je de schrijfwijze weet. Voor zwakke spellers is het moeilijk om dit onder de

knie te krijgen. Ze hebben moeite met het kiezen van de juiste aanpak en/of met het onthouden hiervan.

Maak van de spellingles dus een instructieles: leg de oplossingsstrategie uit (soms een regel, soms een analogie, soms visuele inprenting), oefen samen, laat zelfstandig oefenen en geef daarbij (directe) feedback.

Leg ook uit hoe je de spelling kunt opzoeken in een woordenboek en hoe je de spellingscontrole gebruikt bij het schrijven op de computer.

Richtlijn 6: Model het gebruik van spellingstrategieën.

Leg op uw bureau een woordenboek of spellinggids. Raadpleeg steeds dat boek als u twijfelt aan de schrijfwijze van een woord. Doe dit voor en acteer deze vaardigheid als de leerlingen twijfelen aan de schrijfwijze van een woord of als de leerlingen een woord fout geschreven hebben.

Richtlijn 7: Gebruik effectieve oefenvormen.

Leerlingen moeten actief het hele woord produceren. Invuloefeningen waarbij leerlingen alleen een deel van het woord moeten invullen zijn minder effectief. Ook het simpelweg overschrijven van een woord waarbij de leerling een woord letter-voor-letter kan kopiëren, is niet effectief.

Maak van spellingsoefeningen activerende werkvormen. Werkvormen waarbij leerlingen samen een tekst moeten reproduceren of corrigeren zijn veel effectiever dan losse oefeningen. De leerlingen moeten kunnen uitleggen waarom iets goed of fout is. Doe de invuloefening voor spelling ook eens andersom: geef de antwoorden en laat de leerlingen er zinnen, of de oefening, omheen maken.

Richtlijn 8: Breng spellingvaardigheid onder in realistische schrijfopdrachten.

Als de teksten van kinderen gepubliceerd worden (in de klas, schoolkrant of een speciaal boek) stijgt de kans dat ze deze tekst zonder fouten willen schrijven. Ook kunt u na het schrijven de stelproducten met kinderen bespreken en daarbij ook aandacht besteden aan de juiste schrijfwijze en interpunctie.

Richtlijn 9: Reflecteer met de klas op de verzorging van het schrijfproduct.

Laat leerlingen aangeven welk schrijfproduct in dat opzicht het beste is en waarom. Laat ze zelf tips formuleren en regels.

Model vanaf niveau 1F ook hoe een lezer kijkt naar een schrijfproduct en laat zo zien wat 'het publiek' in dat opzicht verwacht. (Nodigt de folder uit tot lezen? Past de vormgeving bij de doelgroep?)

Richtlijn 10: Laat leerlingen hun schrijfwerk redigeren.

Leer leerlingen aan om het schrijfwerk te corrigeren met behulp van een checklist.

Voorbeeld van zo'n checklist op weg naar niveau 1F (voorbeeld uit teksten in de maak):

Lees de tekst nog eens door.	
Kijk na of de interpunctie klopt.	Begint de zin met een hoofdletter? Eindigt de zin met een punt? Begint elke vraag met een hoofdletter? Eindigt elke vraag met een vraagteken?
Kijk na of de spelling van de werkwoorden klopt.	Let op werkwoorden waarvan de stam op een <i>d</i> eindigt: De ik-vorm eindigt op een <i>d</i> [ik vind] De hij/zij/het-vorm eindigt op <i>dt</i> [hij vindt] De jij-vorm eindigt ook op <i>dt</i> [jij vindt] Behalve als 'jij' (of 'je') achter de persoonsvorm staat. Dan eindigt het werkwoord op een <i>d</i> [vind jij?]
Kijk na of je geen slordige fouten in de woorden hebt gemaakt.	
Lees de tekst nog een keer langzaam van voor naar achter	

Richtlijn 11: Laat leerlingen elkaars werk nakijken en verbeterpunten aangeven.

Het nakijken van elkaars werk heeft een dubbel leereffect: leerlingen leren van het bekijken hoe een ander het doet. Fouten zien in wat een ander geschreven heeft, wordt over het algemeen ook als gemakkelijker ervaren. Bovendien krijgt de leerling feedback op zijn eigen fouten en verbetert die.

Richtlijn 12: De rode pen werkt alleen als leerlingen hun werk zelf verbeteren.

Het corrigeren van schrijfwerk kost veel tijd. Het nakijken heeft echter alleen effect als de leerling daarna het product nog moet corrigeren. Als de leerling alleen een cijfer krijgt en niets meer met het werk hoeft te doen, treedt er nauwelijks leereffect op, zelfs niet als je de fouten bespreekt. Richt bijvoorbeeld een speciale redactietafel in, waarop kinderen onder begeleiding eigen schrijfproducten kunnen corrigeren. Als kinderen toe zijn aan de laatste correctie, nemen ze plaats aan de redactietafel. Bekijk het werk samen met het kind en corrigeer -afhankelijk van het tekstdoel en het niveau van het kind- op spelling, leesbaarheid, zinsbouw en interpunctie. Schakel eventueel de hulp in van kinderen van hogere groepen. Door kinderen de fouten in elkaars schrijfproducten op te laten sporen, ontstaat er een gemeenschappelijk bewustzijn van de spellingsystematiek en leren kinderen spellingregels verwoorden. Geef kinderen de opdracht om in andermans schrijfproduct woord-voor-woord na te gaan of de spelling correct is. Zo kan er binnen een tweetal of een kleine groep een levendige discussie ontstaan over de systematiek van spellingregels.

Richtlijn 13: Haal het beste uit je methode door een relatie te leggen met de schrijfo opdracht.

De meeste methoden Nederlands bieden losse spellingsoefeningen aan die geen relatie hebben met een schrijfo opdracht waar de leerling mee bezig is. In deze losse deeloefeningen wordt de spelling herhaald, maar ze zijn niet effectief. Maak er het beste van door de oefeningen te verbeteren met vormen van samenwerkend leren. Laat leerlingen hun oplossingsstrategie aan elkaar uitleggen en elkaar helpen bij het corrigeren van de opdracht. Laat na de oefening uit het boek over een bepaalde spellingsregel de leerlingen een eigen tekst op dit punt corrigeren.

Richtlijn 14: Gebruik dezelfde spellingregels door de hele school.

In de praktijk blijkt soms dat docenten van een-en-dezelfde school verschillende spellingregels hanteren. Spreek af welke eisen aan de spelling worden gesteld. De spellingsregels die ze hebben geleerd, moeten overal worden toegepast. Stimuleer dat de leerlingen spelfouten in alle lessen verbeteren.